

Az ősmagyar SOV-től az ómagyar SVO-ig

1. Cél

Az előadás célja annak a változásnak a dokumentálása és magyarázata, mely a magyar mondat alapszórendjében az ómagyar korra – illetve részben az ómagyar korban – végbement.

2. Az ősmagyar kor alapszórendje

Az előadás első részében azokat a bizonyítékokat összegzem, melyek az ősmagyar-kori mondat SOV jellege mellett szólnak. A bizonyítékok három típusát ismertetem:

I. A kontaktushatásoknak kevésbé kitett, az ugor alapnyelv jegyeit hívebben őrző rokon nyelvek, köztük a mondattani szempontból legalaposabban elemzett osztják szigorú SOV alapszórendje.

II. Nyelvtipológiai érv: a magyar nyelvnek egy korábbi SOV állapotára utaló jellegzetességei (a főnevet megelőző birtokos és igenévi jelzői mellékmondat, a főnevet követő posztpozíciók, ige előtti módhatározó, ige–segédige (*megy vala*) sorrend, névszói állítmány–kopula sorrend)

III. Az ómagyar nyelvnek egy korábbi SOV állapotot őrző jegyei, köztük

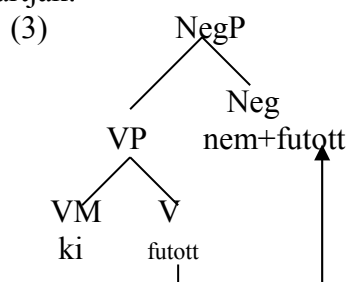
(a) a *–ván/vén* igeneves kifejezésekben gyakori ige előtti ragtalan tárgy (mely feltehetőleg ugyanannak az ugor-kori mondatszerkezetnek a továbbélése, mint a mai osztjákra jellemző, esetjelölés nélküli SOV szerkezet), például

(1) *mel myse haluan vymadgozzonk harmad ydeyglen* (Jókai 6/4)

(b) Az SOV korszak maradványa a tagadó mondatokban gyakori 'igekötő–tagadószó–ige' sorrend, pl.

(2) *Es az Ver touaba ky nem futott* (Jókai 69/1)

Ezt a germánból nyelvtörténetből is ismert szórendet az alábbi szerkezet megnyilvánulásának tartják:

(c) Az SOV korszak maradványa a mondatvégi *–e* kérdő partikula. Az ómagyar korban ingadozás tapasztalható az igéhez simuló és a mondatvégi helyzet között, pl.:

(4)a. *Nemde az jeles bűnös művelkedetbeliek es teszék azt-e?* (Müncheni 12ra)

b. *Nemde tü inkább nagyobbak vattok azoknál-e?* (Müncheni 12vb)

c. *Nemde két verebek adatnak egy fél pénzen-e?* (Müncheni 16vb)

3. Mi váltotta ki az SOV szerkezet SVO-ként való újraelemzését?

Az előadás amellől érvel, hogy az ősmagyarban (számos más nyelvhez, pl. a latinhoz vagy a mai koreaihoz hasonlóan) a bal szélre történő topikkiemelés mellett létezett jobbra való topikkiemelés is. Ez megmagyarázná az ige mögötti összetevők szabad szórendjét. Az SOV sorrendet felülíró jobboldali topikalizációt feltehetőleg a tárgyrag megjelenése tette lehetővé. Topikalizációnak csak specifikus főnévi kifejezések vethetők alá, így az ige mögötti topikpozícióban is csak határozott vagy specifikus határozatlan főnévi kifejezések állhattak. Minden bizonnyal a jobboldali topikalizáció egyre gyakoribbá válása vezetett oda, hogy egy ponton túl a magyart anyanyelvként elsajátítók következő generációja az ige mögötti elemeket az igei kifejezésen belül hagyott argumentumokként elemezte, és az ige előtti összetevőket értelmezte operátorpozícióban állókként: az alanyt topikként, az ige előtti határozatlan tárgyat pedig vagy az igével összetett állítmányt alkotó predikatív elemként, vagy információs fókuszként. Mint megmutatom, a Halotti Beszéd nem állhat messze ettől a stádiumtól.

4. Bizonyítékok az ómagyar alapszórend SVO jellege mellett

Noha a Halotti Beszéd elemezhető balra bővülő (SOV) mondatszerkezet keretében is, bizonyos tények már a Halotti Beszédben is, de különösen a 200-250 évvel későbbi korai kódexeinkben jobbra bővülő szerkezet – vagy legalábbis a VP fölött jobbra bővülő funkcionális rétegek – megjelenése mellett tanúskodnak. Míg a (3) alatti, fokozatosan kiszoruló 'igekötő–tagadószó–ige' szerkezetben a tagadó NEG fejnek még baloldali bővítője a VP, azaz, a Neg fejbe emelt ige jobbra mozgott, fokozatosan teret nyer a balra való igemozgatás. Ha feltételezzük, hogy az igemódosító megelőzi az igét mind SOV alapszerkezet esetén (mint az osztjákban és a németben), mind SVO alapszerkezet esetén (mint a mai magyarban), az 'ige–igemódosító' sorrend igemozgatás bizonyítéka. Balra való igemozgatás az alábbi mondattípusokban fordul elő, egyre növekvő gyakorisággal:

(a) felszólító mondatban (a ModP fejpozíciójába):

(5) *Es vimagguc mend szentucut. hug legene[↑]c neki seged* uromc scine eleut. (HB)

(b) tagadó mondatban (a NegP fejébe):

(6) *Es nem nytya meg* nekewnk (Jókai 30/9)

(c) fókuszos mondatban (a FocP fejébe):

(7) *Ez felewl mondot vrnak varat nagy nechezseguel lewlek meg* (Jókai 39/7)

A Halotti Beszéd alábbi példája is azt tanúsítja, hogy az ige előtti mondatpozíciók már nem argumentumhelyek, mint az ősmagyar SOV mondatszerkezetben, hanem levezetett, funkcionális pozíciók:

(8) *Es oz gimilsnec wl keseruv uola vize*

E mondatban az alany csak a birtokosa funkcionál topikként; a sajátos funkcióval nem bíró birtokszó (*vize*) kiinduló szerkezeti helyén maradt. Ha ez valóban így van, azaz, a *vize* az alany mélyszerkezeti pozícióját mutatja, akkor az ige is előre ment mélyszerkezeti helyéről (legyen szó akár SOV, akár SVO kiinduló szórendről); valószínűleg a fókuszált *wl keresuv* vonzotta magához a FocP fejpozíciójába.

A balra való igemozgatás csupán a funkcionális projekciók jobbra bővülő volta mellett szolgáltat bizonyítékot. Az igei kifejezés SVO szerkezetűvé való ártelmeződése mellett az alábbi típusú tényekből következtethetünk: Míg az 1416/1466-ból való Müncheneri kódex Új Testamentum fordításában a határozott tárgyat tartalmazó igeneves mondat még gyakran SOV szórendű, a Jordánszky kódex megfelelő helyén a tárgy már általában követi az igét:

(9)a. *És azok* [legottan **hálójak** meghagyván] követék őtet (Müncheneri Kap. IV/20)

b. *Azok* [kedyg legottan el hagywan **haloyokat es hayoyokat**], kóweteek hewtet (Jordánszky 364)